

UOT 821.512.162

Nailə Mustafayeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
nailemustafayeva@yahoo.com.tr

MOLLA PƏNAH VAQIFIN MÜXƏMMƏSLƏRİ

Açar sözlər:*müxəmməs, qoşma, əruz, qəzəl, ədəbiyyat.*

Ключевые слова:*мухаммас, гошма, аруз, газель, литература.*

Key words:*mukhammas, goshma, aruz, ghazal, literature.*

Molla Pənah Vaqifin poeziyasında janr əlvanlığını nəzərdən keçirərkən onun klassik və folklor ənənələrindən bəhrələnərək milli mədəniyyət tariximizdə yeni ədəbi məktəb yaratdığını, ədəbiyyatımızı xəlqiliyə, realizmə doğru irəlilətdiyini bir daha təsdiqləmiş oluruq. Şairin bizə çatmış ədəbi irsində şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarından qoşma və təcislərin, klassik janrlarından qəzəl, müxəmməs, müstəzad, müəşşər və müsəbbelərin olduğunu görürük. Azərbaycan poeziyasına yeni üslub, yeni nəfəs gətirmiş, şeirlərində həyatın real təsvirinə meyli, hisslərin təbiiliyi, obrazların rəngarəngliyi, dil zənginliyi ilə diqqəti cəlb edən Vaqif müraciət etdiyi bütün janrlarda müvəffəqiyyətli olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, şairin poeziyasının janr əlvanlığı XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının əsas təmayüllərini, realizmə meylin artdığını bariz surətdə göstərməkdədir. Hələ XVI əsrdə klassik ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndəsi Şah İsmayıl Xətai şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarına müraciət etmişdi. XVIII əsrdə isə şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarında dünyəvi məhəbbətin, sadə həyatdan doğan sevinc və fərəh hisslərinin tərənnüm edilməsi adi hala çevrilməyə başlamışdı. Bu əsrin Vədadi, Vaqif, Saleh Şirvani, Baba Şirvani kimi şairləri şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarında sadə xalq məişətindən bəhs edən şeirlər yazırdılar. Tədqiqatçılar göstərir ki, qoşmanın geniş şəkildə işlədilməsi normativ üslubun üstünlük təşkil etdiyi klassik poeziyada demokratizm və xəlqilik prinsiplərinin, normativ-fərdi üslubdan fərdi üsluba keçidin səciyyəvi əlamətidir. “Sosial problematikanı daha konkret, daha canlı şəkildə əks etmək imkanı verən” (9, s.93) qoşma həyat gerçəkliyinin real inikasında, yeniliyə meyl edən dövrün ədəbiyyatında vacib rol oynayır. Lakin, əlbəttə ki, ədəbiyyatda yeni meyllərin özünü göstərməsi bütün klassik janrlardan imtina etmək demək deyildi. Bu zaman poetik janrlarda baş verən dəyişiklikləri “janr yenidənqurması” adlandıran professor Qorxmaz Həziyev yazır: “Beləliklə, Azərbaycan ədəbiyyatında fərdi üslubların təşəkkülü əski janr ilə əlaqənin tamamilə və birdəfəlik kəsilməsi, təkcə klassik Azərbaycan ədəbiyyatının estetik ənənələrindən yox, eyni zamanda mənəvi-etik dəyərlərindən imtina etmək olardı. Əsasında, köhnə janr sisteminin saxlanılması şərtilə yeni janrların ona əlavə edilməsi yolu ilə deyil, iki müxtəlif poetik sistemə malik janrların bir-birinə təsiri, söykənməsi, mübarizəsi və alternativ janrların inteqrasiyası fonunda cərəyan edirdi” (9, s.94). XVIII əsr Azərbaycan poeziyasında, xüsusilə də Vaqif yaradıcılığında çoxmisrəli, iri həcmli şeir janrlarından, müsəddəs, müsəbbə, müstəzad, təcibənd, tərkiyəbənddən, ən çox da müxəmməsdən istifadənin artdığını görürük. Müxəmməs qəzəl və məsnəvinə əhəmiyyətli dərəcədə sıxışdırmışdı, aşiqanə, fəlsəfi, məişət şeirləri, fəlsəfi mənzumələr bu janrda yazılırdı. Vaqif lirik-aşiqanə müxəmməslərlə yanaşı ictimai və məişət mövzusunda da müxəmməslər yazmışdır. Akademik Teymur Kərimli bu barədə deyir: “XVIII əsrin ortalarında Vaqif yaradıcılığında müxəmməs lirik –aşiqanə tonla yanaşı, ictimai-fəlsəfi çalar da kəsb etməyə başlayır. Bu janrın mövzu və əhatə dairəsi haqqında təsəvvürlərin dəyişməsi ilə əlaqədardır. Məsələn, Vaqif yaradıcılığında

otuz dörd müxəmməsdən beşi məişət mövzusunə, biri ictimai mövzuya həsr olunmuşdur. İkişə zarafət xarakteri daşıyır, biri isə hətta mədhiyyədir, biri də Tiflis gözəllərinin təsvirinə həsr edilmişdir. Deməli, müxəmməslərin təxminən üçdə bir hissəsi məhəbbət mövzusunədən kənara çıxır” (11, s.355).

Hüseyn Əfəndi Qayıbov tərtib etdiyi “Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir” toplusunda Vaqif şeirlərinin, o cümlədən, müxəmməslərinin sərlövhələrində onların mənzum və formal xüsusiyyətləri barədə qeydlər etmişdir. Formal əlamətlərinə görə şairin müxəmməslərinin aşağıdakı növləri göstərilib: tam müxəmməs (“müxəmməsəti-xəlisi-Vaqif”), rədifli müxəmməs (“müxəmməsi-mütəradif sənəti-tərcibənd”), tam müxəmməs-müstəzad (“müxəmməsi-müstəzadi-tammi-Vaqif”), naqis müxəmməs-müstəzad (“müxəmməsi-müstəzadi-naqis sənəti-tərcibənd”). Burada iki yerdə H.Qayıbov tərəfindən tərcibənd sözünün işlədilməsi etiraz doğura bilər. Axı müxəmməsin hər bəndinin sonunda həm qəfiyə sözün və rədifin gəlməsi və yaxud da müxəmməs-müstəzadda müstəzada məxsus kiçik misranın təkrarı bu janrların tələbləri daxilindədir. Fikrimizcə, biz Hüseyn Əfəndinin işlətdiyi “sənəti-tərcibənd” ifadəsinə xüsusi fikir verməliyik. Yəni, tərcibənd bir janr kimi deyil, sənət, poetik fiqur, bədii ifadə vasitəsi kimi başa düşülür. Söhbət bu şeirlərin tərcibənd janrına aid olmasından deyil, burada bəndlərin sonunda sözlərin təkrarından, tərcidən bir bədii ifadə vasitəsi kimi istifadə edilməsindən gedir. Onu da qeyd etmək ki, Hüseyn Əfəndi Qayıbov toplusuna Vaqifin 25 müxəmməsini daxil etmişdir. Şairin əsərlərinin 1988-ci il nəşrində müxəmməslər bölməsinə 34 şeir salınmışdır. Şairin “Ey zülfü siyəh, sinəsi əbyəz, gözü lələ” misrası ilə başlayan, H.Qayıbovun “Müxəmməsi-müstəzadi-tammi-Vaqif” adlandırdığı və hər bəndinin sonunda “Bəsdür bu dayanmaq!” misrası işlənən şeirləri isə müstəzadlar bölməsinə salınmışdır (20, s. 143-144, s. 145-146). Belə çıxır ki, “qarışiq” şeirləri də nəzərə alsaq, əslində Vaqifin 36 müxəmməsindən danışa bilərik. Şairin günümüzə çatmış 34 əsl müxəmməsindən iyirmi altısı beş, dördü dörd, biri altı, biri on, biri on üç, biri on altı bənddən ibarətdir. Nəzərə almalıyıq ki, Vaqifin əsərlərinin əsas əlyazma nüsxələri, avtoqrafları əlimizə çatmamışdır və əsərlərinin nəşri onun yaradıcılığını tam mənası ilə əhatə etmir. Bununla bərabər, əldə olanlardan çıxış etsək, nisbətə götürsək görürük ki, şair yaradıcılığında müxəmməs janrına xüsusi əhəmiyyət vermişdir və onun bu janrda yazdığı şeirlərinin əksəriyyəti beş bənddən ibarətdir. Dörd bənddən ibarət müxəmməslər isə ehtimal ki, bizə əlyazmalardan natamam variantda gəlib çatmışdır. Salman Mümtəzin Vaqifin “Valinin çeşmi-çıraqı, vəh nə türfə can imiş” misrası ilə başlayan dörd bəndlik müxəmməsi barədə dediklərini, fikrimizcə, onun digər dörd bəndlik müxəmməslərinə də aid etmək olar: “Müxəmməs adətən beş bənd olur. Bundan artıq da ola bilər, amma əskik ola bilməz. Öylə isə bu müxəmməsin bir bəndi naqisdir” (17, s.42).

Fikrimizcə, Molla Pənəh Vaqifin müxəmməslərini mövzuya görə aşağıdakı kimi təsnifləndirmək olar: 1) lirik-aşıqanə şeirlər; 2) saqqala həsr edilmiş yumorlu şeirlər; 3) müxtəlif əşya və geyimlərlə bağlı yazılmış şeirlər; 4) Tiflis şəhəri ilə bağlı şeirlər; 5) İbrahim xanın qızının Tehrana ərə getməsi münasibəti ilə yazılmış şeir; 6) ictimai məzmunlu şeir.

Ümumiyyətlə, Vaqif yaradıcılığında dünyəvilik, realizm və nikbinliyin ifadəsində, şairin fərdi üslubi xüsusiyyətlərinin əksində onun qoşma və müxəmməsləri daha böyük önəm kəsb edir. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, sənətkarın yaradıcılığında realizm meyillərinin, fərdi üslubi xüsusiyyətlərin ifadə edilməsi, sosial problematikanın daha ətraflı, konkret əks olunması baxımından qoşma uzun müddət ümumşərq ədəbiyyatında, o cümlədən, Azərbaycan poeziyasında aparıcı rol oynamış qəzəldən daha üstün xüsusiyyətlərə malikdir. Araz Dadaşzadə isə göstərir ki, Vaqifin müxəmməsləri mövzu əlvənliyi və deməli həyat gerçəkliyini əhatə etməsi baxımından qoşmalarından da üstündür, şairin ərəz vəznli şeirlərinin əhəmiyyəti əsasən məhz bununla müəyyən

edilməlidir: “Lakin qoşmalarına nisbətən müxəmməslərində mövzu daha rəngarəngdir; şair öz təsvir obyektini genişləndirir, sırf məhəbbət lirikası çərçivəsindən müvəffəqiyyətlə uzaqlaşmağa çalışır. Məhz bu nöqteyi-nəzərdən Vaqifin əruz vəznli şeirləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir” (5, s.103). Molla Pənahın hətta qoşmalarının belə Füzuli ənənələri ilə bağlı olduğunu göstərən (16, s.364) görkəmli ədəbiyyatşünas alim Mirzağa Quluzadə əruz vəznli şeirlərində Vaqifin ən çox Füzuli irsindən bəhrələndiyini qeyd etmişdir: “Vaqifin qəzəl və müxəmməslərində isə klassik şeir ənənələri və birinci növbədə, Füzuli lirikası ilə əlaqə daha qüvvətli və aşkardır. Bu şeirlərdə Füzulinin təsiri bədii təsvir vasitələrində olduğu kimi, məzmun və ideya motivlərində də özünü göstərir. Füzuli lirikasındakı dünyəvi meyllər, gözəli huridən, mələkdən üstün tutmaq Vaqif şeirində də davam və inkişaf etdirilmişdir” (16, s.366).

Vaqifin lirik-aşıqanə məzmunlu müxəmməsləri sayca daha çoxdur və bu əsərlərdə klassik irslə, Füzuli ənənələri ilə bağlılıq daha güclüdür. Maraqlıdır ki, şairin lirik-aşıqanə müxəmməsləri bir sıra cəhətlərinə görə onun qoşmaları ilə səsləşir. Əgər şairin bir çox qoşmaları ayrı-ayrı el gözəllərinin vəsfinə həsr edilmiş gözəlləmələdirsə, onun bu tipli müxəmməsləri də vardır. Vaqif qoşmalarında Pəri, Zeynəb, Fatimə, Yetər, Safiyə adlı qızların, onların gözlərinin, ayrı-ayrı bədən üzvlərinin, əxlaq və davranışlarının gözəlliyindən danışarsa, müxəmməslərində də belə məqamlar kifayət qədərdir. Molla Pənahın Mədinə adlı qıza həsr etdiyi müxəmməsində klassik ədəbiyyatdan gələn ərəb və fars söz və ifadələrindən istifadə olunsa da, burada dilin sadəliyi, səmimilik ilkin diqqəti cəlb edən cəhətdir. Qoşmalarda işlənən bəzi bənzətmələr, bədii ifadə vasitələri, müxəmməslərdə də olduğu kimi təkrar olunur:

Qoşmalardan bir nümunə:

Səməni iyli, səhəbi zülf, ay qabaq,
Qönçə dəhan, dürr diş, ərğəvan dodaq,
Münəvvər üz, lalə zənəx, tər buxaq,
Tamam bir yanədir, bir yanə gözlər (20, s.73).

“Mədinə” rədifli müxəmməsdə də, xanımın cismani gözəllikləri sadalanmaqdadır:

Mərhaba çeşmi çiraq, qönçə dəhan, qaşı hilal,
Ləblərin cür’əsi mərcan, şirin şəhdü zülal,
Haq təala vermiş şərəfi-feyzi-kəmal,
Aləmi cümlə münəvvər qılıb ol beylə cəmal,
Bədənin şə’m, vüsəlin məhi-taban, Mədinə (20, s.115).

Müxtəlif cəhətlərin, xüsusiyyətlərin sadalanması Vaqifin istər qoşmaları, istərsə də müxəmməsləri üçün xarakterikdir. Məlum olduğu kimi, klassik Şərq poetikasında bir məfhum və ya şəxsə aid olan bir neçə xüsusiyyətin sadalanması tənqisüs-sifat adlanır (15, s.287). Ümumiyyətlə, sadalanma, istər coğrafi adların, istərsə də klassik ədəbiyyatdakı surətlərin adlarının sadalanması şairin qoşmalarında da, müxəmməslərində də ən sevimli bədii priyomlarındanır. Qoşmasında

Xətavü Xötənim, Çinim, Yəmənim,
Hindustanım, Rumum, İranım mənəm (20, s.46)

-deyən Molla Pənah “Dilbər, nə deyim, sən kimi canan ələ düşməz” misrası ilə başlanan müxəmməsində yazır:

Əlqissə ki, yüz kafər ola, yüz də müsəlman,
Tövrət ilə İncil, Zəbur, ayəti-Quran,
Tiflis, İrəvan, Şamü Cəbə, cümlə Trabzan,
Dərbənd, Quba, Bakı, Şamaxı ilə Sifahan,

Ya seyr oluna külli-Dağıstan, ələ düşməz (20, s.117).

Vaqif emosionallığı artırmaq, oxucuya, dinləyiciyə daha da yaxın olmaq üçün bir sıra qoşmalarının bəndlərində öz adını dəfələrlə təkrar etmişdir. Məsələn:

Sənsən padişahı, xanı Vaqifin,
Əqli, huşu, din-imanı Vaqifin,
Həsrətindən çıxdı canı Vaqifin,
Nolur ki, gələsən burayə, Zeynəb (20, s.15).

Şair müxəmməslərində də bu üsuldən məharətlə istifadə edir:

Ey səba, yarə de kim, avarə gördüm Vaqifi,
Qəm əlindən bikəsü biçarə gördüm Vaqifi,
Bağrı olmuş sərbəsər sədparə gördüm Vaqifi,
Aqibət salmış özün odlarə gördüm Vaqifi,
Gecə-gündüz müntzəir didarə gördüm Vaqifi (20, s.120).

Səmimiyyət, fikrin aydın dillə, bəzən danışiq dili formasında ifadə edilməsi Vaqif müxəmməslərində ilkin nəzərə çarpan cəhətlərdəndir. Şairin əsərlərini səmimi-qəlbədən, “dəruni-dildən” yazdığını xüsusi olaraq vurğulayan görkəmli ədəbiyyatşünas Firudin bəy Köçərli müxəmməslərindən danışarkən onların təsir gücü barədə belə bir fikir söyləmişdir: “Molla Pənahın gözəllik babında və dilbər vəsfində yazdığı qafiyələr bir o qədər lətif, açıq və aydın sözlər ilə nəzmə çəkilmiş kəlamlardır ki, nə qədər cövhərsiz və mərifətsiz adam onları eşitsə, mütəəssir və məsrur olar” (13, s.178). Doğrudan da, Vaqifin istedadı, səmimiliyi onun şeirlərinin, o cümlədən, müxəmməslərinin oxucuya təsir gücünü xeyli artırır. Molla Pənah birbaşa lirik şeirin obyekt-gözəli müraciət edir, onunla əsəri vasitəsilə həmsöhbət olur, ünsiyyət qurur, sözünü məşuqəsinə gizlətmədən, açıq-aydın şəkildə bildirir. Klassik ədəbiyyatda Vaqifə qədər də belə üsuldən istifadə edilmişdi. Lakin heç bir vaxt müəlliflə lirik şeirin obyektı arasındakı münasibət bu qədər birbaşa, açıq, adi danışiq intonasiasında olmamışdı:

Ey mənim mahım, sənə bu şəhr, bu ellər fəda!
Basdığın torpağa hər dəm lələlər, güllər fəda!
Saçının hər muyinə yüz saçı sünbüllər fəda!
Ləhceyi-göftarına gülşəndə bülbüllər fəda!
Qaşının bir tağınə qurban iki dünya, pəri (20, s.120).

Bu yazı üslubuna, sadalanan xüsusiyyətlərə görə Vaqifin müxəmməslərinin şifahi xalq ədəbiyyatı, aşiq poeziyası ilə sıx surətdə bağlı olduğunu söyləyə bilərik.

Molla Pənahın “Bilmənəm məndən nəçün ol sevgili canan kəsüb”, “Ey gül, sənə yoxdur bu nəzakətdə qərinə”, “Ey zəhi türfə gözəl şiveyi-əhsən Mədinə”, “Sevdayi-sacın, keçsə yüz il, sərdən üzölməz”, “Dilbər, nə deyim, sən kimi canan ələ düşməz”, “Bu hal ilə, həbibim, həsrətindən can keçsinmi?”, “Ah bir sərxoş nigarın dağı öldürdü məni”, “Ah kim, bir yarın istighnası öldürdü məni”, “Aldı canım naz ilə ol gözləri şəhla pəri”, “Ey səba, yarə de kim, avarə gördüm Vaqifi”, “Kim ki, zövq isər, büti-şirinzəban sevmək gərək”, “Tuba gözlüm, qamətindi sərvü ər’əndən gözəl”, “Ey pərisima, sən didarının müştəqiyam”, “Bir gözəl qamətli yari-lalərengi sevmişəm”, “Sənin, ey şux mələikzadə, qurbanın olum”, “Ey mahi-şərəf, mehrü vəfalər gətirib-sən”, “Əla, ey təxtigahi-mə`dələt sultanı, xoş gəldin”, “Ol mahi-münəvvər ki, səhərdən gedəcəkdir”, “Dərdin öldürdü məni, ey növcəvanım, gələ

gör”, “Ey qaşı kaman, kirpiyi peykan, qaraçarqat!”, “Bərq uçub güntək çıxar bir huripeykər hər sabah”, “Üzündən ol günəş rüxsar ta mə’cər çəkib durmuş” və s. misralarla başlanan müxəmməslərində klassik poeziyada ənənəvi olan obrazlar, bədii ifadə vasitələri əsas yer tutur, bu şeirlərdə lirik qəhrəman sevgilisinin gözəlliyini vəsf edir, onun həsrətini çəkir, laqeydliyindən şikayət edir, ona qovuşmaq arzusu ilə alışıb-yanır. Klassik poeziyada aşiq heç bir zaman məşuqəsinə qovuşa bilmədiyi halda, Vaqif şeirlərində yarı ilə görüşdüyündən, ona qovuşduğundan danışır. Təsadufi deyil ki, şairin “Xoş gəldin!” rədifli iki müxəmməsi var, bir müxəmməsində o “Sən xoş gəlibsən, səfalar gətiribsən!” deyir. Vaqifin müxəmməslərində lirik qəhrəman sevgilisi ilə ünsiyyətdədir, buna görə də bu şeirlərin bir çoxu məşuqəyə müraciətən yazılmışdır. Şairin ənənəvi ədəb normasından kənara çıxıb məşuqə ilə görüşün erotik təfərrüatlarını da təsvir etdiyi müxəmməsi vardır:

Nə xoşdur baş qoymaq bir güləndamın qucağında,
Tamaşa eyləmək ol həlqə zülfə ağ buxağında,
Durub ondan, tutub nazik əlin gəzmək otağında,
Qucub-qucub oturmaq gah solunda, gah sağında,
Sinəsində sinə, boynunda qol, dodaq dodağında... (20, s.111).

Aydın görünür ki, bu şeirin lirik qəhrəmanı uzaqdan-uzağa məşuqənin həsrətindən külə dönən ideal aşiq deyil. Onun məhəbbət obyektı də artıq əvvəlki kimi ülvı məşuqə olmaqdan uzaqdır.

“Gədə mən qurban olum qaşları kaman bacına” misrası ilə başlanan müxəmməsdə də ənənəvi ədəb qaydalarından kənara çıxmanı müşahidə edirik. Aşiq sevgilisinin qardaşına ərklə (ədəbsizcəsinə) elan edir ki, onun qaşları kaman bacısına vurulmuşdur və ondan xahiş edir ki, təklifsiz onların evinə çox getsə, buna mane olmasın. Çünki o, oğlanın bacısına aşiqdir. Bundan öncəki dövr ədəbiyyat tariximizdə belə cəsarət və ədəbsizliyə malik lirik qəhrəmanla rastlaşmırıq. Qeyd edək ki, əvvəlki müxəmməsdə olduğu kimi, bu şeirdə erotizm, açıq-saçıqlıq yoxdur. Təsvir və bənzətmələr ənənəvidir. Sadəcə olaraq münasibət dəyişmişdir. Məşuqəni qaradşına “Məməsi misli-şəkər, gözləri ceyran bacına” deyər tərifləmək qəbulədilməzdir. Digər məqamlarda şeir kifayət qədər ənənəvidir:

Gedibən əqlü huşum, namusü arım kəsilib,
Olmuşam maili-mey, rahi-güzarım kəsilib,
Xubların rozeyi-kuyində mədarım kəsilib,
Vaqifəm, onun üçün səbrü qərarım kəsilib,
Olmuşam, ərz eləyim, valehü heyran bacına (20, s.112).

Molla Pənah Vaqifin saqqaldan bəhs edən yumorlu iki müxəmməsi vardır ki, bunlar əslində qocalıqdan şikayət, qocalığın gəlişindən qorxu məzmunlu əsərlərdir. Qeyd edək ki, klassik poeziyamızda qocalıq mövzusuna kifayət qədər müraciət edilmişdir. Ədəbiyyatımızın bir sıra görkəmli nümayəndələri ixtiyar çağlarında qocalığın gəlməsindən, artıq əcəlin qapını döyməsindən bəhs etdikləri, Allahdan günahlarının bağışlanmasını istədikləri bir sıra dəyərli əsərlər yazmışlar. Nizami Gəncəvi ömrünün son dövrlərində yazdığı bəzi qəsidələrdə qocalığın gəlməsindən bəhs edir. Bir qəsidəsində Nizami qəddinin əyilməsindən, saçının ağarmasından, ağzındakı dişlərin tökülməsindən, ömrünün sona yetməsindən, cavanlığı yad edərkən gözündən yaşlar axmasından, günahlarının bağışlanmasını istəməsindən danışır (8, s.136-140).

Akademik Y.E.Bertels “Buxarada X əsrdə fars poeziyası” adlı iri həcmli məqaləsində o dövrdə qocalıqdan şikayət mövzusunda əsərlərin meydana çıxmasını belə izah edir: “Şəhvani həyat və sonsuz məhəbbət əyləncələri sağlamlıq və cavanlıq tələb

edirdi və bunları sürətlə puç edirdi. Saray aləmində qocalıq bir iş yox idi, qocadan nə döyüş şücaətləri, nə də məhəbbət sahəsində hünər gözləmək olardı. Rəzmin də, bəzmin də qapıları onun üzünə bağlı idi. Bu alovlu, kədərli şikayətlərin səbəbi də bu idi-həyat keçib gedir, əldə heç nə qalmır. Əlbəttə ki, bu növ şeirlərin kütləvi şəkildə meydana çıxmasını yalnız təqlidlə izah etmək olmaz. Təqlid müəyyən rol oynamışdır, lakin onun inkişafı üçün maddi zəmin hazırlanmalı idi. Şairin qeyri-müəyyən, inamsız vəziyyəti və onun gözləri qarşısında cərayan edən zadəganların təmtəraqlı həyatı bu xarakter janrı yaratmışdır” (4, s. 398). Əlbəttə, müəyyən oxşarlıqlar olsa da Vaqifin bu mövzuda şeirlərini tam mənada Y.E.Bertelsin dedikləri ilə izah etmək olmaz. Vaqif sarayda yaşasa da, həyat adamı idi və o sadəcə qocalıb saqqalını ağartdığına görə gözəllərdən ayrı düşməsinə (və ya ayrı düşmək ehtimalını) özünə qarşı həyatın bir ədalətsizliyi kimi qəbul edirdi. Onun gözəllərə, gözəlliklərə sonsuz həvəs, eşqlə, pərəstişlə yazdığı şeirlərindən də başa düşmək olar ki, belə bir adamın qocalması məhz gözəllərdən, eşq-məhəbbət aləmindən ayrı düşdüyünə görə onun üçün faciə hesab olunmalıdır.

Filologiya üzrə elmlər doktoru Paşa Kərimov “XVII əsr Azərbaycan lirikasında qocalıq mövzusu” adlı məqaləsində dövrün şairlərindən Mürtəzaqulu xan Zəfər, Saib Təbrizi və Vaiz Qəzvininin yaradıcılığında qocalığın gəlişinə münasibəti ətraflı şərh edir, göstərir ki, bu şairlər qocalıqdan kədərlənsələr də, ölümün gəlişini təmkinlə qarşılamayı məsləhət görür, gəncləri ömrün qədrini bilməyə çağırırlar. Tədqiqatçıya görə, bu mövzularda yazılan əsərlər insanların real, həyatı, hiss və həyəcanlarının bədii ifadəsidir, XVII əsr ədəbiyyatında realizmə meylin artdığını göstərir: “Mürtəzaqulu xan qocalıqdan bəhs etdiyi əsərlərində həyatının müxtəlif məqamlarından gerçəkçi boyalarla danışmış, oxucularını həyat barədə ibratamiz didaktik fikirləri ilə tanış etmişdir. Saib Təbrizi və Vaiz Qəzvininin həmin mövzuda yazdıqları şeirlərində qocalığın, qoca insanın vəziyyətinin təsviri ilə bərabər ölümə, dünyanı dəyişməyə hazır olmağın vacibliyi vurğulanır. Bu müəlliflər oxucuya əcəlin gəlişini sakit qarşılamayı məsləhət görürlər. Qocalmış insanın fiziki və psixi vəziyyətini, hiss və həyəcanlarını real cizgilərlə təsvir edən bu şairlər nəzərdən keçirdiyimiz şeirlərində realizmə yaxınlaşmışlar” (12,s.196). Vaqifin saqqala həsr etdiyi müxəmməslərdə vəziyyət başqa cürdür. Burada da şair gəlməkdə olan qocalıqdan narazıdır, lakin o narazılığını yumorla, ironik şəkildə ifadə edir, sanki yaşıdları ilə dərdləşə- dərdləşə, onu gözəllər arasında xar edən saqqaldan narazılığını bildirə-bildirə zarafatlaşır. Hər iki müxəmməsində Molla Pənah saqqalının gələcəkdə aparacağından, bununla da cavan qızların yanında hörmətdən düşəcəyindən qorxdığını söyləyir, “Qorxum odur ki, sabah ağ düşə saqqal içinə”, “Qaradır, belədi, Vaqif, gələ gör kim, ağara” deyir. “Saqqal” rədifli müxəmməsdə şair cavan, gözəl olduğu zamanlarda gözəllərin onunla həmdəm olduğundan, qocalıq əlaməti olan saqqalı çıxdıqdan sonra isə hörmətdən düşdüyündən danışır, saqqalına lənətlər yağdırır:

Tüf sənin üzünə kim, xublar içində məni sən,
Bir kəs idim, elədim nakəsü nadan, saqqal (20, s.124).

Molla Pənahın saqqalına nifrət etdiyini bildirməsi, onu təhqiramiz sözlərlə lənətlənməsi satirik-yumorostik çalara malikdir, tam mənası ilə ciddi qəbul edilə bilməz, zarafat xarakteri daşıyır:

Bəs ki, bədsəksənü başdan ayağa murdar,
Dəmbədəm səndən olur buyi-nəcasət izhar,
Necə etsin sənə rəğbət sənəmi-gülrüxsar,
Abirudan məni sən saldın elə, ey idbar,
Nagahan taki olub üzdə nümayan, saqqal (20, s.124).

“İçinə” rədifli şeirdə isə müəllif o qədər gündəlik məişətə enmişdir ki, söyüş belə işlətmişdir, nəşirlər müxəmməsin ilk bəndinin birinci və sonuncu misralarında bəzi sözlərin yerinə nöqtələr qoymağa məcbur olmuşlar. Fikrimizcə, həmin bəndin sonuncu misrasında, doğrudan da, söyüş olduğu halda, birinci misradakı söz oxunmamış, ya səhv oxunmuşdur. Şeirin əksər nəşrlərində birinci misra “Neylərəm, belə muhun mən... iqbal içinə” kimi getmişdir. Hüseyn Əfəndi Qayıbovun “Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir” toplusunun I cildinin nəşrində həmin misra “Neylərəm, belə mumun mən gənim iqbal içinə” (14, s.258) kimi getmişdir. (H.Qayıbov bu şeirə belə bir başlıq qoymuşdur: “Saqqalı zəmm etmək babında”). Lakin “gənim” sözü bu misrada heç bir məna vermir. Vaqif əsərlərinin AMEA Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan B-822 şifrlı (v.14a) və B-4669 şifrlı (v.9a) əlyazmalarında bu söz “gömüm” kimi getmişdir. Fikrimizcə, basdırmaq mənasını verən “gömüm” sözü burada yerinə düşür və şairin əsərlərinin gələcək nəşrlərində sözü gedən misra “Neylərəm, belə munun mən gömüm iqbal içinə” şəkilində getməlidir.

Bu fikirdəyik ki, Vaqifin saqqala həsr edilmiş zaraftıyana, yumorlu şeirləri həm də o baxımdan maraq doğurmalıdır ki, bu əhvali-ruhiyyə sonrakı dövr poeziyamızda, satirik poeziyamızın banisi Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığında inkişaf etdirildi. Akademik Teymur Kərimli haqlı olaraq yazır: “XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan müxəmməsinin kəsb etdiyi satirik-yumoristik məzmun çaları, nəhayət bu çaların Sabir yaradıcılığında ülvə bir zirvəyə çatması öz başlanğıcını məhz Vaqif müxəmməslərindən götürür” (11, s.356). Onu da qeyd edək ki, Sabir Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığından, ümumiyyətlə, XVIII əsr ədəbiyyatımızdan xəbərdar olmuşdur. Onun “Bura say!” adlı şeirinin XVIII əsr şairi Ağə Məsiş Şirvaninin

Tövbə, yarəbb, xəta rahinə getdiklərimə,

Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə (1, s.322) vəsitə beytli müsəddəsinə nəzirə olduğu ədəbiyyat tariximizdə məlum faktdır.

Molla Pənah Vaqifin müxtəlif əşya və geyimlərlə bağlı yazılmış müxəmməsləri də onun anadilli ədəbiyyatımıza yeni mövzular gətirmiş novator sənətkar olduğunu göstərən əsərlərdir. Şair tufəng, kürk şalvar və çuxaya müxəmməslər həsr etmişdir. Bir müstəzadəndə o, qadın geyimi nımtənəni tərifləyir. Bu əsərlər o dövrün məişəti, insanların geyimi barədə daha ətraflı etnoqrafik məlumat əldə etməyimizə kömək edir, eyni zamanda, poeziyanın mücərrədlıkdən uzaqlaşmış, real həyata daha artıq dərəcədə müdaxilə etdiyini göstərir. Firidun bəy Köçərli Molla Pənahın bu əsərlərini məzmunşuz hesab edənlərə belə cavab vermişdir: “...Vaqifin tərif-i-çuxa, nımtənə, kürk, tufəng və vəsfi-həmman və mədhi-valiyi-Gürcüstan barəsində yazdığı müxəmməslər bəzilərə boş və bıməzmun gəlir isə, həqiqətdə əhli-mərifət nəzərində gözəl əsərlərdir. Yüz sənə bundan irəli ata-babalarımızın dolanacağını, adabü əxlaqını, libas və təamlarını, arzu və təmənnalarını, fikir və xəyalatını və filcümlə, ol əsrin övza və dəstgahını Vaqif əleyhırrəhmə-ki, sözün ustadı-bimisli hesab olunur, gözəl əşar və kəlamı-abdar ilə yazıb, gələcək nəsil üçün unudulmayan bir əlamət və yadigar qoymuşdur (13, s.175).

Vaqif klassik ədəbiyyatımızda real həyatın özündən, gerçəkliyin ayrı-ayrı faktlarından, yalnız gözəllərdən deyil (konkret gözəllərin vəsfi də anadilli klassik poeziyamızda yeni hadisə idi), məişətdən, əşyalardan, təzə geyimdən fərəhlənən və bu fərəhi şeirlərində məharətlə əks etdirən yeni tip sənətkar idi. Araz Dadaşzadənin haqlı olaraq göstərdiyi kimi, daha əvvəlki dövrlərdə “Çörək” qəsidəsi yazmış Xaqanidən, “Qələm” qəsidəsi yazmış Füzulidən fərqli olaraq Molla Pənah əşyalardan əsl konkret mənada söhbət açır, onların həyatda lüzumundan, rolundan danışır (5, s. 104).

Vaqifin tufəng, kürk və şalvar və çuxaya həsr etdiyi müxəmməslərinin hər birinin tarixi vardır. Məsələn, F.Köçərlinin bildirdiyinə görə, Molla Pənahın silahlara böyük həvəsi varmış, yeri gəldikdə əlinə silah götürüb döyüşürmüş. O, dostu Şəki və Şirvan

hakimi, şair Hüseyn xan Müştəqa müxəmməs formalı, “Tüfəng” rədifli mənzum məktub yazaraq ondan gözəl bir tüfəng istəmişdir (13, s.179). Şeirdən görünür ki, Hüseyn xan şairə tüfəng tapıb göndərəcəyini vəd etsə də, vədinə əməl etməkdə gecikmişdir. Bu beş bəndlik müxəmməsin birinci bəndində müəllif istədiyi silahı “Xoş qədi ayineyi-simü səmənbər bir tüfəng” kimi təsəvvüründə canlandırıdığını ifadə edir. İkinci bənddə şair maraqlı təşbihlərdən istifadə edərək o tüfəngi necə həsrətlə gözlədiyindən danışır:

Qıvrılır könlüm tüfəngdən dəm vuranda martək,
Od saçır ağzımdan ol çaxmağı-atəşbartək (20, s.123).

-deyir. Üçüncü bənddə müəllif bütün Qarabağda arzuladığı tüfəngi tapa bilmədiyini, Hüseyn xana müraciət etdiyini bildirir. Dördüncü bənddə şair səbrsizliklə Hüseyn xanın vəd etməsinə baxmayaraq hələ də onun istədiyi silahın tapılmadığından danışır, “Qəhdə çıxmışdır mægər, Allahü əkbər, bir tüfəng?” deyir. Beşinci bənddə Vaqif deyir ki, qəhrəman kimi meydanda olmaq istəyənin tüfəngi əla, yüksək keyfiyyətli olmalıdır. Onu hər tüfəng təmin edə bilməz:

Hər kim istər kim, vücudi mərəkə ara gərək,
Kəndi zatından silahü əsləhə əla gərək,
Gülləsilə xuni-ə`da tökməyə sevda gərək,
Gər tüfəng olsa bizə, mümtazü bihəmta gərək,
Vaqifa, yoxsa deyil məqbulumuz hər bir tüfəng (20, s.123).

Molla Pənahın müəyyən süjet xəttinə malik bu əsərində müəllifin bir tüfəng istəyi onun necə bir həyat eşqilə yaşadığını bariz surətdə göstərməkdədir.

Hüseyn xanın bu şeirə yazdığı eyni rədifli cavabdan məlum olur ki, xan ona tüfənglə bərabər at da göndərmişdir.

Vaqifin “kürk” rədifli beş bəndlik müxəmməsində Hüseyn xanın ona göndərdiyi kürk təriflənir, onun üstünlüklərindən danışılır. Şair deyir ki, kürk olan yerdə daha qışda soyuqdan qorunmaq üçün heç nə lazım deyil. Burada yumoru yaddan çıxarmayan müəllif daha yaz fəslinə də ehtiyacı olmadığından danışır:

Daxi sən lazım deyilsən, ey bahari-xoşəməl,
İstəməm şimdən geri xahi gəlmə, xahi gəl (20, s.124) –deyir.

Sonuncu bənddə Hüseyn xana minnətdarlığını bildirən şair bunu “padşahlardan gəlir paşaya kürk” kimi dəyərləndirir. Vaqif Şəki və Şirvan xanının yüksək məqamını hörmətlə qeyd etdikdən sonra özünün də cəmiyyətdə kifayət qədər yüksək mövqeyə malik olduğunu nəzərə çatdırmışdır.

“Gərək” rədifli beş bəndlik müxəmməsində Molla Pənah Hüseyn xandan ona bir şalvar göndərməyi xahiş edir. Bu mənzum məktubun əvvəlində istədiyi şalvarın rənginə, digər keyfiyyətlərinə bir neçə misra həsr edən müəllif demək olar ki, bütün şeiri onu tikəcək qadının mənəvi keyfiyyətlərinin və zəhəri görünüşünün təsvirinə həsr etmişdir. Şair deyir ki, onun istədiyi şalvarı ürəyində kini olmayan, mehriban, cavan, (on dörd, iyirmi, ya otuz yaşlı), gözəl, səliqəli bir xanım tikməlidir. İş keyfiyyətli, özü isə nakəs, yaramaz adamın əməyinin məhsulu ona lazım deyil. Vacib deyil ki, onun şalvarını ustad tıksın, vacib olanı odur ki, bu şəxs, gözəl, “dilbəri-növrəs” olsun, müsbət insani keyfiyyətlərə malik olsun.

Vaqif “Dəyər” rədifli on bəndlik müxəmməsini ona İbrahim xanın oğlu Məhəmməd həsən xan tərəfindən bağışlanmış çuxanın tərifinə həsr etmişdir. Şair min dona

dəyən, Rum qeysərinə, Firuduna layiq bu çuxaya görə dərziyə də , onu göndərənə də dərin minnətdarlığını bildirir. Dərzi barədə şeirdə belə misralar vardır:

Eyləyibdir kişi bu işdə qiyamət, nə deyim,
Göstərib dərzi bir ə'cazü kəramət, nə deyim,
Ki, tamam kari Ərastüyü Fəlatunə dəyər (20, s.135).

Çuxanı göndərənə isə yad edərək deyir ki, “Versin Allah bunu bəxş eyləyənə ömri-bəqa” (20, s.136). Şeiri oxuduqca bəxş edilmiş çuxanın şairi nə qədər xoşbəxt etdiyini görürük. Vaqif “Var imiş məndə əcəb talei-xoş, bəxti-niku” (20, s.136), “Belə çuxa geyənin kəlləsi gərdunə dəyər” (20, s.136) və s. sözlərlə bu hədiyyənin onun əhvali-ruhiyyəsini necə dəyişdiyini ifadə edir. Şair bu gözəl çuxanı həm də ona görə yüksək dəyərləndirir ki, onu geyib dilbərlə üzbəüz duracaqdır. Bu isə “Bağı-cənnətdə olan tubiymövsunə dəyər” (20, s.136). Daha bir maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, Molla Pənah çuxaya insani keyfiyyətlər bəxş edir, “Bundan iraq ola, yarəb, nəzəri-çəşmi-ədu” (20, s.136) deyir. Bir insan kimi, “şivəsi xoş” adlandırılan çuxa gözəllikdə, şair təbinə, Cəlaləddin Rumi “Məsnəvi”sinə, Əbdürrəhman Caminin səc'li kəlamına bənzədilir:

Nə əcaib çuxadır bu, nə gözəl sovbi-şərif,
Təl'əti tazəvü tər, şivəsi xoş, buyi lətif,
Şairin təb'i kimi nazikü zibavü zərif,
Mətleyi-“Məsnəvi”yə çaki-giribani rədif,
Caminin səc'i kəlamindəki mövsunə dəyər (20, s.136).

Vaqifdən sonra XIX əsr şeirimizdə ayrı-ayrı əşyalara həsr edilmiş şeirlər, yaxud da ailə-məişət, geyim problemlərinə görə məktub yazmaq ənənəsi, davam etdirildi. Bu təmayül xüsusilə Mirzə İsmayıl Qasirin (1805-1900) yaradıcılığında özünü qabarıq göstərməkdədir. Şair limona, qələmdana, birəyə, papirosun zərərinə şeir həsr etmiş, imkanlı şəxslərdən papaq, çuxa, əba, arxalıq, eynək, çarpayı, balıq, qatıq, çay, qənd almaq üçün onlara mənzum məktublar yazmışdır.

Molla Pənah Vaqifin Tiflisə səfərlə bağlı yazdığı müxəmməslər janrın ənənəvi mövzu dairəsindən kənara çıxılması baxımından böyük maraq kəsb edir. Tədqiqatçılar göstərir ki, 1783-cü ildə Gürcüstan hakimi II İrakli Rusiya himayəsi altına keçmiş (onun Vaqif və digər müəlliflər tərəfindən “vali” adlandırılmasının səbəbi müstəqil olmamasında idi.), bu barədə rəsmi fərman 1784-cü ilin yanvarında elan edilmiş, Vaqif də bu münasibətlə Tiflisdə olmuşdur (5, s.63). Şairin Tiflis şeirlərindən ən iri həcmli olan, 16 bənddən ibarət “Var” rədifli müxəmməsdə şəhərin bağı, gözəlləri, hamamları valehliklə vəsf edilir. Bu müxəmməsi Molla Pənahın ən gözəl şeirlərindən biri hesab edən Firidun bəy Köçərli yazır: “Vaqifin gözəl əsarlarından birisi də Tiflisin tərfinə yazdığı müxəmməsdür ki, onda Tiflis gözəllərinin tərif edib, hamamlarda təbiətdən cari olan suları və Kür çayının suyunu vəsf edibdir, valinin mədhi ilə xətmə-kəlam edir. Həman müxəmməsdə Vaqif Tiflisi dünya şəhərlərinin cənnəti hesab eləyir ki, ona huri və pərinin cəmiyyəti yığılıbdır və hər bir qism nemət ilə Haqq-taala o məkanı məmlüvv qılıbdır” (13, s. 175). Şair bu əsərində Tanrının Tiflisə, Gürcüstana, bu diyarın insanlarına bəxş etdiyi gözəllikləri səmimi bir heyranlıqla tərifləyir, qonşu ölkəyə hörmət və ehtiramını bildirir. Vaqif Tiflis, gürcü xanımlarının belə gözəl olmasının səbəbi nədir?-deyə özünə sual verir və bu sualı belə cavablayır ki, onlar əzəldən gözəl yaranmışlar, “Nəsl-bər-nəsl gözəllik bulara buyruqdur” (20,s.133), onların uca boylu olmasının səbəbi isə Kür çayıdır, “Abi-Kür nisbət edib boylarını qarğulara” (20, s.133). Şeirdə göstərilir ki, Tiflisin hamamları da,

hər qurtumi dirilik suyu olan Kür də, insanların gözəlliyi, nəcibliyi də və nəhayət, ölkəni II İrakli kimi bir hakimin idarə etməsi də bu diyarın xoşbəxtliyidir:

Biri həmmam ki, qüdrətdən olub bəzlü bərat,
Biri Kür çayı ki, hər cür`əsi bir abi-həyat,
Biri bu xubluğu göyçəkliyi pakizə sifət,
Biri oldur ki, nəcib, əsldə alidəracat,
Aləmin sərvəri vali kimi ağaları var! (20, s. 133).

Şeir in sonunda müəllif II İrakliyə, oğlanlarına dua edir. Abdulla Şaiqin bu şeir barədə fikri maraqlıdır. Görkəmli ədib ənənədən fərqli olaraq bu mədhiyyənin qəsidə deyil, müxəmməs janrında yazıldığına, əsasən Tiflisə, gürcü xalqına həsr edilmiş şeirin yalnız son bəndində Gürcüstan valisindən bəhs edildiyinə diqqət çəkmişdir: “Vaqifin Tiflisdə olduğu zaman gürcü xanına yazmış olduğu mədhiyyəyə diqqət edilsə, şairi maraqlandıran, ona ilham və qüvvət verən xanın şəxsiyyəti, saray dəbdəbə və təntənəsi deyil, Tiflisin gözəl və incə təbiəti və gürcü gözəlləridir... Bu müxəmməsin yalnız son bəndini gürcü xanın fəda edəcək qədər cəmərdlik göstərmişdir” (19, s.224). Şairin Tiflis şeirlərindən dörd bəndlik “İmiş” rədifli müxəmməsdə II İraklinin kiçik oğlu Ulon xanın zahiri görünüşü, tərbiyəsi, özünü apara bilmək bacarığı, danışığı təriflənir. Müəllif bu gəncə dualar oxuyur, onun Gürcüstan valiliyinə layiq olduğunu deyir. Ulonun belə bir ləyaqətli oğul kimi yetişməsinin səbəbini şair onun valinin ailəsindən, ocağından çıxmağında görür: “Bu ocaq böylə ocaqdır, eyləmiş nur iqtibas (20, s.140). Tiflis səfərinin təəssüratlarından yaranan şeirlərdən biri də beş bənddən ibarət “Çıxar” rədifli müxəmməsdir. H.Qayıbov yoplusunda bu şeirə “Doxtəri-tərsanı kəlisədən çıxan vaxt mədh etmək” (14, s.245) başlığı vermişdir. Kilsədən çıxan gürcü qızının gözəlliyini görən şair onun ay üzünü, bənövşə saçlarını, qədd-qamətini, qaş-gözünü, naz-qəmzəsini vəsf edən bir gözəlləmə yazmış, belə bir gözəllik qarşısında dinindən keçmək istədiyini bildirmiş, gürcü qızına görə dinini dəyişmiş Şeyx Sənanı başa düşdüyünü demişdir:

Molla Pənahın Tiflis şeirlərində qonşu ölkəyə, qonşu xalqın nümayəndələrinə səmimi münasibət, məhəbbət və heyranlıq ifadəsini tapmışdır. Ümumiyyətlə, tarix boyu klassik ədəbiyyatımız tolerantlığı, milli, dini təəssübkeşlikdən uzaq olması ilə seçilmişdir ki, Vaqifin yaradıcılığı da bu baxımdan sələflərinin qanunauyğun davamıdır. Araz Dadaşzadənin bu barədə fikirlərini tamamilə haqlı sayırıq: “Vaqifin həmin şeirlərində gürcü xalqına səmimi münasibət özünü göstərmişdir. Burada yenə Vaqifin dünyəvi, humanist meyillərinə təsadüf edirik. Tiflis şeirlərini oxuyarkən, onun müəllifi heç də dini etiqadlar əsiri, bəzilərinin göstərdiyi kimi, qatı məzhəbpərəst deyil, millətlər arasında ayrışdırıcı salmayan, dini ayrılığı ortaya çıxarmayan, həyat, gözəllik aşiqi kimi göz önündə canlanır. Vaqif Tiflis şeirlərində geniş ürəkli, səmimi bir şair kimi çıxış edir. Gürcü gözəllərini tərənnüm edərkən Vaqif onları heç də öz doğma Azərbaycan gözəllərindən, Qarabağ, Qazax gözəllərindən ayırmır” (5, s.106).

Molla Pənahın İbrahim xanın qızının Şuşanı tərk edərək ərə getməsinə həsr etdiyi “Gedəcəkdir” rədifli beş bəndlik müxəmməsi (F.Köçərlinin toplusunda bu şeirin dörd bəndi təqdim edilmişdir) mövzu baxımından onun digər müxəmməslərindən fərqlənir. Hüseyn Əfəndi Qayıbov xan qızının Tehrana ərə getdiyini bildirirsə (“Xan qızının Tehrana getməsinə əfsus eyləmək babında”-14, s.246), Firidun bəy Köçərli onun Gəncəyə getdiyindən danışır (13, s. 176). Evlənmək, toy-düyün münasibəti ilə yazılan şeirlərdə sevincli, fərəhli notlar üstünlük təşkil etdiyi halda, burada qəm-kədər, ayrılıq həsrəti ön plana keçmişdir. Müəllif bu gözəl qızın Şuşanı tərk etməsini səadətə buradan getməsi kimi mənalandırır, “Ey heyf, səadət ki, bu yerdən gedəcəkdir” (20,s.132) deyir. Müxəmməsin

aşağıdakı kədərli misraları, bu ayrılığın bütün qohum-əqrabaya, şuşalılara təsirini ifadə edir:

Qan ağla, gözüm kim, sabah ol qaşı kamanın,
Peykanı çıxıb zəxmi-ciyərdən gedəcəkdir...

Çalsın dəfə ney, naləvü əfğan yola düşsün,
Olsun bu vilayət hamı viran, yola düşsün,
Bu gecə gərəkdir irəli can yola düşsün (20, s.137).

Şair xüsusilə də bu son misralarda bütün qızına toy edib yola salanların sevinc qarışıq kədərini, ayrılıq acısını yüksək bədiiiliklə ifadə etmişdir.

Vaqifin yeganə ictimai məzmunlu müxəmməsi olan “Görmədim” rədifli 13 bəndlik şeiri yalnız onun yaradıcılığının, hətta XVIII əsr poeziyamızın deyil, bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatının ən yüksək zirvələrindən birini təşkil edir. Şairin “hər şeydən əvvəl bir vətəndaş, bir həqiqətpərəst kimi çıxış etdiyi” (6, s.106), “vətəndaşlıq manifesti” (5, s.127) olan, ictimai həyatın sərt tənqidindən ibarət bu əsərinin onun nikbin ruhlu əsərlərinin fonunda meydana çıxmasına təsadüfi bir hal, ömrünün sonunda Vaqifə qarşı xəyanətlərin, ədalətsizlikləri nəticəsi kimi baxmaq, fikrimizcə, səhv olardı. Həyatdakı ədalətsizliklərin, insan xislətinin naqisliyini ömrü boyu müşahidə edən, bununla bərabər, nikbin şeirləri ilə müasirlərinin, sonrakı dövrlərdə yaşamış sənətkar və oxucuların rəğbətini qazanmış şairin ömrünün sonunda başına gələnlər bir səbəb oldu ki, o, etiraz ruhuna görə həmin vaxta qədər anadilli poeziyamızda görünməmiş möhtəşəm bir əsər yaratdı. H.Əfəndi Qayıbovun toplusunda bu şairin başlığında yazdığı “Əbnayi-zəmanənin bivəfalıqları və çərxin bir əskikliyi babında” (14, s.254) sözləri göstərir ki, müasirlər də, XIX əsrin sonlarında yaşamış ədəbiyyat həvəskarları da bu şeiri Vaqifin şəxsi həyatında baş vermiş hadisənin əks-sədası kimi deyil, ümumbəşəri bir problemin, insan övladının xarakterindəki naqisliklərin tənqidi kimi başa düşmüşlər. Şeiri “əbnayi-ruzigarın bivəfa və dəyanətsiz olmağı xüsusnda yazılan müxəmməs” (13, s.185), “həmişə təzəlik və doğruluq üzrə Baqi qalacaq” əsər (13, s.186) adlandıran F.Köçərli belə hesab edir ki, əsərin gücü ibrətamizliyində, real həyatı təcrübəyə əsaslanmasında, acı da olsa həqiqəti əks etdirməsindədir: “Vaqifin bu kəlamında hikmətamiz və ibrətamiz sözlər çoxdur ki, onları şair təcrübə üzü ilə söyləyibdir və əksəri dərüni-qəlbədən çıxan suzişli fəryad və nalələrdir. Bu sözlər acı və pürkədər Ədəbiyyat tariximizdə həyatdakı ədalətsizlikləri tənqid edən, ictimai ittiham ruhlu bir sıra dəyərli sənət əsərləri mövcuddur. Xaqaninin bəzi qəsidələri (“Mədain xərabələri”, “Həbsiyyə”) Füzuli “Şikayətnamə”si, Ruhi Bağdadinin “Sanmış bizi kim, şirəyi-əngir ilə məstuz” misrası ilə başlanan tərkibbəndi belə şeirlərdəndir. XVIII əsrdə yazılmış Nisat Şirvaninin “Görmədim” rədifli mürəbbesi, Ağa Məsih Şirvaninin “Qalmışdır” rədifli müxəmməsi Vidadinin bir sıra şeirləri etiraz ruhuna görə Molla Pənahın nəzərdən keçirdiyimiz əsərinə yaxındır. Nisat Şirvaninin beş bəndlik, “Hər kimin çəkdim cəfasın, bir vəfasın görmədim” nəqarətli mürəbbesi Vaqif müxəmməsinə ruhən, fikrən daha yaxındır. Əslində Molla Pənah müxəmməsin yaşlı həməsrinin mürəbbəsinə nəzirə olaraq yazmışdır. Vaqif, elə bil ki, müxəmməsində bir sıra şairlərin fikirlərini daha kəskin şəkildə təsdiq etmiş, onlarla zaman və məkan məsafəsi bilmədən dialoqa girişmişdir. Xüsusilə Nisatın aşağıdakı bəndi Vaqifin Nisatla qiyabi söhbətləşməsini şərtləndirmişdir:

Cövrünü çəkdim əbəs hər nakəsü bədtinətin,
Paymalı oldum axır gərdişi-kəmfürsətin,
Həm rəfiqə həmdəmin, yarın, həmi həmsöhbətin,
Hər kimin çəkdim cəfasın, bir vəfasın görmədim (1, s.277).

Ağa Məsinin beş bəndlik “Qalmışdır” rədifli müxəmməsini də kişilərdə və qadınlarda, cəmiyyətin bir çox təbəqələrinin nümayəndələri arasında iman, ismətin, ədalətin qalmadığını göstərdiyinə görə Vaqif müxəmməsinə təsir etmiş əsərlərdən hesab etmək olar.

Filologiya üzrə elmlər doktoru Paşa Kərimov Tehranın Məclisi-Şurayi-İslamiyi-İran kitabxanasından aşkar etdiyi XVII əsrdə-XVIII əsrin əvvəllərində yaşamış Azərbaycan şairi Şükrinin divanında daha əvvəlki dövrün məhsulu olan “Qalmışdır” rədifli şeiri də məzmunca nəzərdən keçirdiyimiz əsərlərə yaxındır. Tədqiqatçının bildirdiyinə görə, Şükrinin şeirində daha geniş təbəqələrin imansızlığı, bəd əməlləri, haqsızlıq və rüşvətxorluğu tənqid hədəfinə çevrilir: “Məmurların özbaşınalıq və rüşvətxorluğunu ifşa etdiyinə görə Füzuli əsərinə, insanlarda iman və sədaqətin, mənəviyyətin pozulduğunu acı bir təəssüf və etirazla tənqid etdiyinə görə Vaqif müxəmməsinə yaxın olan bu əsər özünəməxsus cəhətləri ilə diqqətimizi cəlb edir. Diqqətlə nəzərdən keçirdikdən sonra janrını ictimai-fəlsəfi məzmunlu qəsidə kimi müəyyən etdiyimiz bu əsər (divanında müəllif digər əsərlərindən fərqli olaraq bu şeirin janrını qeyd etməmişdir) birinci misrasından (“Səfa dövrünü fəvt olmuş, arada yası qalmışdır”) dövrədən şikayətlə başlanır və bu şikayət getdikcə cəmiyyətdəki ədalətsizliklərə qarşı ittihamlara çevrilir. Şair cəmiyyətdəki haqsızlıqlar barədə dərin düşüncələrə dalır, ən müxtəlif peşə sahiblərinin, hakimlərin, din xadimlərinin, rəiyyətin mənəviyyatındakı dəyişikliyi yaranmış vəziyyətin əsas səbəbi kimi göstərir. Cəmiyyətdə tərifi layiq bir nəfərin belə qalmadığını söyləyən Şükri insanların, müxtəlif peşə sahiblərinin, ancaq pul qazanmaq uğrunda çalışdıqlarını göstərir” (12, s. 154).

Vaqifin dostu Molla Vəli bir sıra şeirlərində, xüsusilə də “Bax” rədifli, müxəmməs şəklində yazdığı tarixi mənzuməsində də dövrə, insanların mənəviyyətinə münasibət çox tənqiddir, sonuncu əsər bütövlükdə XVIII əsr Azərbaycan ictimai-siyasi mühitinə ittiham kimi səslənir.

Gördüyümüz kimi, XVIII əsr Azərbaycan poeziyasında ictimai həyatın tənqidinə kifayət qədər nümunə gətirmək mümkündür. Bu əsərlərin əksəriyyətindən Molla Pənahın da xəbəri vardı. Vaqifin “Görmədim” rədifli müxəmməsi ədəbiyyatımızda ictimai lirikanın ən mükəmməl nümunələrindən biridir, özünün ictimai-fəlsəfi ümumiləşdirmələri, etirazının kəskinliyi ilə digər eyni mövzulu poetik nümunələrdən üstündür. Molla Pənah müxəmməsində, elə bil ki, eyni mövzuda özünə qədər yazılmış şeirlərlə, xüsusilə də Nisat Şirvaninin “Görmədim” rədifli mürəbbəsi ilə dialoqa girir, onların fikirlərini təsdiqləyir, daha da kəskinləşdirir. Vaqifin dialoqa girib fikrini təsdiqlədiyi, daha da kəskinləşdirdiyi sənətkarlardan biri də dostu Molla Vəli Vidadidir. Vaqifin “Bax” rədifli kəskin ictimai motivli qəzəli Vidadinin eyni rədifli, haqqında danışdığımız müxəmməsi ilə səsləşir. (Qeyd edək ki, anadilli poeziyamızda Nəsimi və Sürurunin də eyni rədifli qəzəlləri vardır). Əgər Vidadir Məhəmməd Hüseyn xan xaincəsinə qətlə yetirənləri ifşa edib bu mənzərəyə ibrətlə “Bax!” deyərsə, Vaqif ona müraciətən yazdığı qəzəlinə taleyin qəribə oyunu nəticəsində gözlənilmədən öldürülmüş Ağa Məhəmməd şah Qacarın aqibətindən danışır, bu hadisəyə ibrət nəzəriylə “Bax!” deyir. Artıq həmin şeirində “Ta həyatın var ikən nə şahə, nə xunxarə bax!”, “Nə qıza, nə oğula, nə dusta, nə yarə bax!” (20, s.109) deyən Vaqifin onu əhatə edən mühitdən, yaxınlarından, ailə üzvlərindən narazılığını sezmək mümkündür. Onun ətrafındakı adamların, həyat yoldaşının xəyanətlərinə qarşı ən kəskin etiraz və ittihamları “Görmədim” rədifli müxəmməsində ifadəsini tapmışdır. Şair ictimai həyatda, insanlarda gördüyü naqisliklərə, eybəcərliklərə qarşı etirazından doğan mənfi enerjini bu əsərində “bir vulkan kimi püskürmüşdür” (3, s.734).

Molla Pənahın nəzərdən keçirdiyimiz müxəmməsində Vidadinin “Gördüm” rədifli qəzəli ilə də bir qiyabi mükəlliminin, dialoqun olduğunu görürük. “Vəfa kuyin dolandım, mütləqə yox bir bəşər gördüm” (23, s.53) (“Vəfa küçəsini dolandım, orada bir insanın olmadığını gördüm”) deyən Vidadir ilə qiyabi mükəllimə quran Molla Pənah da

“Görmədim” deməklə eyni məsələdən, görmədiyi və yaxud da Molla Vəlinin olmadığını gördüyü mənəvi dəyərlərdən danışır. Bu ona bənzəyir ki, XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan şairi Şükri “Qalmışdır” rədifli şeirində qalmayan, itirilmiş əxlaqdan danışır.

Klassik lirik poeziya nümunələrində adətən vahid bir süjet xəttinin olmadığı qeyd olunur. “Görmədim” rədifli müxəmməsi diqqətlə nəzərdən keçirdikdə burada müəyyən süjet xəttinin olduğunu görmək olar. 13 bəndlik şeirin birinci bəndində yaşadığı həyata, insanlara qarşı xəyal qırıqlığı yaşamış, mənəvi sarsıntılar keçirmiş şairin dövrünə soyuq bir mühakimə ilə qəti qərar verdiyini görürük:

Mən cahan mülkündə mütləq doğru halət görmədim,
Hər nə gördüm əyri gördüm, özgə babət görmədim,
Aşınalar ixtilatında sədaqət görmədim,
Biətü iqrarü imanü dəyanət görmədim,
Bivəfadan lacəram təhsili-hacət görmədim (20, s.127).

Təkcə bu bənd elə güclü, ağır ittiham kimi səslənir ki, əgər Molla Pənahın bir sıra əsərləri kimi, bu şeirinin də sonrakı bəndləri məhv olsaydı, o, yenə də şairin ən dəyərli əsərlərindən biri hesab olunacaqdı. Sonrakı bəndlər cəmiyyətin ayrı-ayrı təbəqə nümayəndələrinin əqidəsizliyinin, mənəviyyatsızlığının tənqidinə həsr edilib. İkinci bənddə sultanın da, dərvişin də, yoxsulun da yeganə məqsədinin dünya malını əldə etməkdən ibarət olduğundan danışılır. İndiyədək hadisələri kənardan təsvir edən müəllif ikinci bəndin sonunda özü də iştirakçıya çevrilir, şəxsi müşahidəsini oxucunun nəzərinə çatdırır:

Munca kim, etdim tamaşa, sözlərə asdım qulaq,
Kizbü böhtandan səvayi bir hekayət görmədim (20, s.127).

Get-gedə şeirdə ritm dəyişir, gərginlik artır. Üçüncü bənddə deyilir ki, dünyanın bütün səs-sədası məkr, hiylə, fitnə, dava və qalmaqaldan ibarətdir, insan əli nədən yapışırsa, puldan ötrüdür. Dördüncü bənddə şair dövrünün insanların davranışına dair belə bir düstur kəşf etdiyini elan edir: Kimin könlünü şad etsən, o sənə barəndə böhtanlar danışacaq, kimə yaxşılıq etsən, düşmənin olacaq, dost dediyin adam sənə qarşı ədavətə başlayacaq. Sonrakı iki bənddə alim, cahil, mürid, mürşid, şagird, pır, şeyx, şeyyad (kələkbaz) və abidlərin-haminin günah içində nəfsin əsiri, padşahların dövlətləri istila etmək hərisi olduğu iddia edilir. Yeddinci bənddə Vaqif yenidən öz adından öz başına gələnlər barədə danışır, etdiyi yaxşılıqlara görə aldığı xəsarətləri acı-acı sadalayır:

Mən özüm şox kuzəkarı kimiyagər eylədim,
Sikkələndirdim qübari-tirəni zər eylədim,
Qara daşı döndərib yaquti-əhmər eylədim,
Daneyi-xərmöhrəni dürrə bərabər eylədim,
Qədrü qiymət istəyib, qeyr əz xəsarət görmədim (20, s. 128).

Sonrakı bəndlərdə Molla Pənah müdrik bir tədqiqatçı gözüylə cəmiyyətin eyiblərini bir-bir ifşa etməkdə davam edir, dünyanın pis üzünü, eyni zamanda, insanın əzabkeşliyini göstərir. İnsanların mənəviyyatsızlığından şikayət edən humanist şair qəm-qüssə içində olanları da unutmayıb “Kim qalıbdır ki, onun qəm tökməyibdir qanımı” (20, s.128) deyir. Etibarsızlığı, etiqadsızlığı tənqid edən müəllif təsiri artırmaq üçün danışığ intonasiyasına keçir, sanki oxucuyla söhbət edir:

Dedilər ki, etibarü etiqađ aləmdə var,
Ondan ötrü mən də çox gəzdim, nəhayət görmədim (20, s.128).

Onuncu bənddə Vaqif dediklərinə yekun vuraraq “Müxtəsər kim, böylə dünyadən gərək etmək həzər” hökmünü verir. Lakin məlum olur ki, hələ Molla Pənahın ürəyi boşalmayıb: o nail olduğu dövlət və malın, cah-cəlalın, sahib olduğu gözəl həmdəmin-həyat yoldaşının illüziya və yalandan ibarət olduğunu daha qabarıq göstərmək üçün hər misranın sonunda “tamam” sözünü rədif kimi təkrar edərək ritmi sürətləndirir, daha kəskin bir intonasiya yaradır:

Dövlətü iqbalü malın axırın gördüm tamam,
Həşmətü cahü cəlalın axırın gördüm tamam,
Zülfü ruyü xəttü xalın axırın gördüm tamam,
Həmdəmi-sahibcəmalın axırın gördüm tamam,
Başadək bir hüsnü surət, qəddü qamət görmədim (20, s.129).

Vaqifin yeganə ümidi ilahi qüvvəyə, şiələrin etiqađ getdiyi on ikinci imam Mehdi Sahibəzzamanadır. Dini rəvayətə görə o, qeyb olmuş və dünyanın axırında, yəni zülm əlindən artıq yaşamaq mümkün olmadığı zaman zühur edəcək, zülmü aradan qaldıracaq və dünyanı düzəldəcəkdir (2,s.136). Molla Pənah on ikinci bənddə belə hesab etdiyini bildirir ki, artıq zülm ərşə dirənmiş, din əldən getmiş, on ikinci imanın zühur edib yenidən ədaləti bərpa edəcəyi, dünyaya nur bəxş edəcəyi vaxt gəlmişdir. Sonuncu, on üçüncü bənddə qocaldığından, gününün qaraldığından danışan müəllif məharətlə təzad poetik fiqurundan istifadə etmişdir: “Baş ağardı, ruzigarım oldu gün-gündən siyah” (20, s.129).

Burada başın ağarması ilə ruzigarım, günün qaralması arasında təzad yaradılıb. Bəndin iki misrasında Vaqifə ağır mənəvi zərbə vurmuş həyat yoldaşının xəyanətinə işarə edilir:

Etmədim, səd heyf kim, bir mahrüxsarə nigah,
Qədr bilməz həmdəm ilə eylədim ömrü təbah,
Vaqifə, ya rəbbəna, öz lütfünü eylə pənah,
Səndən özgə kimsədə lütfü kəramət görmədim (20, s.129).

Gördüyümüz kimi şair burada həyat yoldaşının vəfasızlığından, xəyanətkarlığından acı-acı şikayət edir, uca Tanrıdan lütfü kəramət diləyir. Bir sıra mənbələr, o cümlədən, Mir Mehdi Xəzaninin “Kitabi-tarixi-Qarabağ” əsəri Molla Pənahın Ağa Məhəmməd şah Qacar Şuşada öldürüldükdən sonra Məhəmməd bəy tərəfindən qətlə yetirilməsinin səbəblərini göstərirlər. Mir Mehdi Xəzaniyə görə, Vaqiflə Məhəmməd bəy arasında əvvəldən ədavət olmuşdur. Bu düşmənçiliyin bir səbəbi də şairin arvadı idi: “Deyirlər Molla Pənahın bir yaxşı, gözəl, sahibi-camal məşhurə övrəti var idi ki, çox şöhrətli idi və Məhəmməd bəy dəxi onun şöhrətini və tərifi-camalını eşitmişdi. Ona eşqi və əlaqəsi var idi. Çün övrət cahilə və cavan, axund qoca və natəvan idi və əlavə Məhəmməd bəyin rəşadət və şücayəti və xoşsurət olduğu və fərasəti, padşah xəzinəsi əlində olmağı və cavan oğlanlığı övrəti dəxi ziyadə ona əlaqələndirmişdi. Övrət Məhəmməd bəyə demiş idi ki, hər gah Molla Pənah hali-həyatda sağ ola, şəriətə görə mən sənə gedə bilmənəm...” (10, s.142). Muxəmməsin sonluğundan görünür ki, Vaqifin belə bir əsər yazmasında ən güclü təkan rolunu oynayan hadisə qadınının xəyanəti olmuşdur. Molla Pənah qədrbilməz, nankor həyat yoldaşı ilə ömrünü puç etməsindən danışır, “Etmədim çəd heyf kim, bir mahrüxsarə nigah” deyir. Bu misradakı “nigah” sözü bizdə şübhə doğurur. “Nigah” fars dilində baxmaq, nəzər salmaq deməkdir (7, s.480). Belə çıxır ki, müəllif xəyanətkar həyat yoldaşından şikayətlənərkən

bir mahrüxsara, gözələ baxmadığına görə heyfslənir. Bizcə, bu şairin əsərlərinin nəşrində bu söz “nikah” kimi getməlidir. Ərəb sözü olan “nikah” evlənmək, izdivac deməkdir (7, s.479). Belə hesab edirik ki, Molla Pənah burada layiqli bir mahrüxsarla, qadınla evlənmədiyindən, nikah etmədiyindən acı-acı təəssüflənmişdir. Qeyd edək ki, Vaqif əsərlərinin Həmid Araslı tərəfindən tərtib edilmiş, 1957-ci il nəşrində (21, s.175) də, Araz Dadaşzadə tərəfindən tərtib edilmiş, 1988-ci il nəşrində (20, s.129) də bu söz “nigah” kimi getmişdir. Müasir dövrdə nəşr edilmiş təzkirə və məcmuələrdə də vəziyyət eynidir. Əlbəttə, belə məsələdə əlyazmalara müraciət etmək daha məqsədəuyğun olardı. Vaqif şeirlərinin AMEA Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan əlyazma nüsxələrinə müraciət etdik. B-822 şifrlı topluda bu şeir yoxdur. B-4669 şifrlı əlyazmada həmin söz “nikah” kimi yazılıb (22, v.99). Məsələ orasıdır ki, bu əlyazmada “gaf” hərfindən ümumiyyətlə istifadə edilməmişdir. Bütün “gaf”la yazılacaq sözlər “kaf”la yazılmışdır. Beləliklə, məsələnin əlyazmanın köməyi ilə aydınlaşdırılmasının mümkün olmadığını görürük.

Bu fikirdəyik ki, Salman Mümtazın 1925-ci ildə Bakıda, “Kommunist” nəşriyyatında çap etdirdiyi Vaqif şeirləri toplusu mötəbər mənbələrdən biri rolunu oynaya bilər. Çünki, görkəmli ədəbiyyatşünas S.Mümtaz əlyazmalar, digər mənbələr əsasında Molla Pənahın həyat və yaradıcılığını tədqiq etmiş, maraqlı elmi fikirlər söyləmiş, nəhayət o, Vaqifin şeirlər toplusunu ərəb qrafikası ilə tərtib etmişdir və bu nəşrdə “kaf” və “gaf” hərfləri fərqləndirilir. Həmin nəşrdə mübahisəli hesab etdiyimiz söz “nikah” kimi getmişdir. Misra bütövlükdə belədir: “Etmədim, səd heyf kim, bir mahrüxsarə nikah” (18, s.46). Beləliklə, S.Mümtaz nəşrinin də köməyi ilə belə qənaətə gələ bilərik ki, həmin misrada şair vəfasız qadınla evləndiyindən təəssüfləndiyini ifadə etmişdir.

Vaqifin “Görmədim” rədifli müxəmməsi XVIII əsrdə cəmiyyətdə hökm sürən haqsızlığı, ədalətsizliyi, ümumiyyətlə, insan xasiyyətindəki nöqsanları, vəfasızlıq və xəyanətkarlığı amansızcasına tənqid edən möhtəşəm bir sənət abidəsidir. Molla Pənah Vaqifin müxəmməsləri onun yaradıcılığının, bütövlükdə XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının əsas aparıcı təmayüllərini, realizmə, dünyəviliyə, real gerçəkliyin əksinə meylin artdığını bariz şəkildə əks etdirir. Şairin əlimizə çatmış əsərləri ilə otuz dörd müxəmməsini nisbətdə götürsək, onun bu janra xüsusi əhəmiyyət verdiyini görürük. Molla Pənahın həməslərindən, Nişat, Şakir, Məhcur, Ağa Məsih, Saleh, Hüseyn xan Müştəq, Molla Vəli Vidadi və başqaları da müxəmməsə xüsusi fikir vermişlər və bu janrdə diqqətəlayiq əsərlər yazmışlar. Lakin XVIII yüzilliyin ən görkəmli şairi Vaqifin müxəmməsləri, xüsusilə də “Görmədim” rədifli şeiri dövrün, bütövlükdə ədəbiyyat tariximizin ən yüksək nailiyyətlərindən biridir. Bu əsərlərin əsas dəyəri mövzu dairəsinin genişliyi, həyat gerçəkliyini, insan hisslərini yüksək bədiiliklə əks etdirməsi, bədi ümümləşdirmə gücü ilə ölçülür.

Ədəbiyyat :

1. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. 20 cildə. VI cild. XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. – Bakı : Elm, 1985.
2. Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən adların və terminlərin şərh. Tərt. ed.: A.M.Babayev. – Bakı : Maarif, 1993.
3. Babayev Yaqub. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). – Bakı : Elm və təhsil, 2014.
4. Бертельс Е.Э. Избранные труды. История литературы и культуры Ирана. – Москва: Наука, 1988.
5. Dadaşzadə A. Molla Pənah Vaqif. (Həyat və yaradıcılığı). – Bakı : Azərb. SSR EA Nəşriyyatı, 1966.
6. Dadaşzadə Araz. XVIII əsr Azərbaycan lirikası. - Bakı : Elm, 1980.

7. Ərəb və fars sözləri lüğəti. – Bakı : Azərb.SSR EA Nəşriyyatı, 1967.
8. Gəncəvi Nizami. Lirikası. – Bakı : Lider nəşriyyat, 2006.
9. Həziyev Qorxmaz. Poetik formaların təkamülündə fərdi üslub //Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası. II kitab. Poetik fikrin təkamülü. – Bakı : Elm, 2006.
10. Xəzani Mir Mehdi. Kitabı-tarixi-Qarabağ/Qarabağnamələr. – Bakı : Yazıçı, 1991.
11. Kərimli Teymur. Muxəmməs //Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası. II kitab. Poetik fikrin təkamülü. – Bakı : Elm, 2006.
12. Kərimov Paşa. XVII əsr anadilli Azərbaycan poeziyası. – Bakı : Nurlan, 2012.
13. Köçərli Firidun bəy. Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cildə. C.1. – Bakı : Elm, 1978.
14. Qayıbov Hüseyn Əfəndi. Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir. C.1. / Çapa haz., izah və lüğətin müəll.: Cahangir Qəhrəmanov. – Bakı : Elm 1986.
15. Quliyeva Mahirə. Şərq poetikasının əsas kateqoriyaları. – Bakı : Maarif, 2010.
16. Quluzadə Mirzəğa. Füzulinin lirikası. – Bakı : Azərb.SSR EA Nəşriyyatı, 1965.
17. Mümtaz Salman. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları. – Bakı : Yazıçı, 1986.
18. Mümtaz Salman. Molla Pənah Vaqif. – Bakı : Kommunist, 1925.
19. Şaiq Abdulla. Əsərləri. Beş cildə. C.4. – Bakı : Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1977.
20. Vaqif Molla Pənah. Əsərləri / tərt.ed. və ön sözün müəll. Araz Dadşadə. –Bakı : Yazıçı, 1988.
21. Vaqif Molla Pənah. Əsərləri. Tərtib və müqəddimə: H. Araslı. – Bakı : Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1957.
22. Vaqif Molla Pənah. Şeirlər. Əlyazma. AMEA ƏYİ. Şifr:B-4669.
23. Vədadi Molla Vəli. Əsərləri. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1977.

Наиля Мустафаева

МУХАММАСЫ МОЛЛА ПАНАХА ВАГИФА

Резюме

Выдающийся азербайджанский поэт XVIII века Молла Панах Вагиф писал свои стихи в фольклорных и классических жанрах. С его именем связано возрождение жанра мухаммаса в азербайджанской литературе. До нас дошло 34 мухаммаса поэта. Наблюдается значительное расширение тематики мухаммасов в творчестве Вагифа. Наряду с мухаммасами на любовную тему поэт писал мухаммасы и на бытовые темы, описывал в своих стихах красоты города Тифлиса. Один из своих мухаммасов Вагиф посвятил критике несправедливостей своего времени.

Naila Mustafayeva

MUKHAMMASES WRITTEN BY MOLLA PANAH VAQIF

Summary

The well-known Azerbaijani poet of the 18th century Molla Panah Vaqif used to write his poems in folklore and classical genres. The formation of mukhammas genre in the Azerbaijani literature associated with his name. Up to now we have got 34 mukhammas written by the poet. The themes in mukhammas genre were widely used in Vaqif's activities. Besides mukhammas on love subject the poet also wrote them on other subjects, for example, he gave the description of the charms of Tiflis city in his poems. Vaqif devoted one of his mukhammas to the criticism of the injustice of his period.